

ІЗ ЗАЛИ ЗАСІДАНЬ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ (27 березня 2013 року)

На черговому засіданні Президії НАН України 27 березня 2013 року члени Президії НАН України та запрошені заслухали такі питання:

- *Про Національну доповідь «Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості» (доповідач — академік НАН України Е.М. Лібанова)*
- *Про нагородження відзнаками НАН України та Почесними грамотами НАН України і Центрального комітету профспілки працівників НАН України (доповідач — академік НАН України В.Ф. Мачулін)*
- *Кадрові та поточні питання*

На черговому засіданні Президії НАН України 27 березня 2013 р. члени Президії НАН України та запрошені заслухали й обговорили доповідь академіка-секретаря Відділення економіки НАН України, директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України академіка НАН України **Елли Марленівни Лібанової** про основні положення Національної доповіді «Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості».

Загальні тенденції сучасного світового розвитку, процеси глобалізації, особливості внутрішнього розвитку держави і суспільства висувають перед наукою завдання глибокого і всебічного міждисциплінарного аналізу проблем, пов'язаних із забезпеченням справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку.

Традиційно вважають, що сталий людський розвиток забезпечується розвитком економіки, збереженням навколишнього середовища і розвитком людини. Однак чи завжди економічний розвиток спричиняє покращення життя? Екологія, економіка та суспільне буття мають скріплюватися таким управлінням, яке здатне забезпечити справедливість відносин у кожному із зазначених складників.

З огляду на відоме висловлювання видатного економіста Джона Мейнарда Кейнса,

який говорив, що «*політична проблема людства полягає в об'єднанні трьох речей: економічної ефективності, соціальної справедливості та особистої свободи*», стрижневою ідеєю Національної доповіді є трактування сутності цивілізаційного процесу на засадах людиноцентричності соціуму, економіки та екології. Головною передумовою і водночас результатом успішного розвитку визначено справедливість стосовно тих поколінь, які живуть нині і які прийдуть у цей світ у майбутньому.

Новий погляд на навколишнє середовище передбачає усвідомлення того, що, по-перше, екологічну систему слід розглядати не як сукупність природних ресурсів і середовище споживання, а як компонент соціального та економічного вибору; по-друге, інтереси екологічного розвитку перетворюються на нові види та блага економічної діяльності, а також нові імперативи людського мислення та соціальної диференціації; по-третє, завдяки чутливості нових технологій потрібно створювати умови для врахування навіть мінімальних нюансів середовища і перетворювати їх на новий актив соціальної взаємодії.

У контексті сталого економічного розвитку економічне зростання утворює базис для покращення якості життя і є необхідною передумовою прогресу. Проте саме по собі

воно не може забезпечити соціальної справедливості. За висновками Світового банку і Міжнародного валютного фонду економічне зростання без справедливого розподілу його результатів є гіршим для цивілізаційного прогресу, ніж його відсутність. Зв'язок між ростом економіки і людським розвитком потрібно формувати відповідною соціальною політикою, зокрема створювати систему «ліфтів» для бідних верств населення, інвестувати кошти в охорону здоров'я і освіти, збільшувати кількість робочих місць з гідною оплатою праці, запобігати виснаженню природних ресурсів, забезпечувати справедливий розподіл не лише доходів, а й усіх результатів економічного розвитку. Безперечно, все це не означає нехтування цінностями економічного зростання.

Вочевидь, Україна потребує підвищення доходів як населення, так і бюджетів усіх рівнів. Проте ми маємо приклад, коли доволі швидкі темпи економічного зростання в першій половині 2000-х років, які не супроводжувалися значним поліпшенням соціальної інфраструктури, збільшенням попиту на кваліфіковану робочу силу, створенням якісної медичної системи, врешті-решт не привели до підвищення добробуту та якості життя населення.

Імперативом розбудови сучасного суспільства є забезпечення справедливості та формування суб'єктивної впевненості у цьому. Однак, якщо навіть досягти справедливості за об'єктивними параметрами, населення не завжди сприймає це з розумінням, що вкрай негативно позначається на соціальному кліматі.

Практично антитезою справедливості є нерівність. Причому, за даними опитування, населення розуміє обґрунтовану нерівність, яка залежить від особистих якостей людини, і зовсім не сприймає нерівність, породжену соціальним статусом, походженням, недотриманням законів. Основні прояви нерівності в Україні — це нерівність за місцем проживання, віком і соціальним статусом.

Ступінь соціальної нерівності суспільства безпосередньо відбивається у свідомості

українців, а відповідно, в їхній поведінці — це стосується як пересічних громадян, так і еліти. Населення не соромиться визнавати випадки, коли, на їхню думку, можна обійти закон, порушити чинні правила. Українці вважають, що внаслідок економічних та соціальних трансформацій в період розбудови ринкової економіки нерівність істотно посилилася. З їхнього погляду найбільше виграли в цій ситуації політики, меншою мірою — бізнесмени і найменш за всіх — прості люди, тобто процес трансформації був несправедливий. Слід додати, що таке ставлення характерне для різних країн пострадянського простору.

Крім того, населення України вважає, що держава не має довгострокової стратегії розвитку, і тому понад 60% громадян планують своє життя переважно на дуже короткий термін або взагалі не мають планів на майбутнє.

Ключовим питанням адаптації населення до новітніх змін і нарощування соціального капіталу є підвищення рівня освіти. Однак українці, попри те, що ринок праці перенасичений юристами і економістами, найперспективнішим фахом для своїх дітей досі вважають саме ці сфери діяльності.

Сучасна соціальна політика (йдеться про політику і держави, і суспільства, і про поведінку населення) має дві серйозні вади: вона підтримує необґрунтовану нерівність та провокує утриманські настрої.

Варто зазначити, що соціально орієнтована держава за допомогою податків має перерозподіляти частину доходів від багатих до бідних. Подивимося на цю проблему в аспекті порівняння статистичних даних: 50% найбіднішого населення в США сплачують загалом 2,3% сукупної суми податків населення, в Україні — 36,3%; 10% найзаможніших верств населення США сплачують 70,5%, у нас — 20,2%; 1% найбагатших громадян США сплачує 36,7%, в Україні — 4,4%. Отже, цифри переконливо свідчать про те, наскільки неефективною є наявна в Україні система оподаткування доходів населення. Проте недоліки первинного перерозподілу

доходів можна було б компенсувати за допомогою соціальної підтримки. На жаль, результати досліджень вказують на соціально несправедливий розподіл допомоги: чим більшими є доходи певної групи населення, тим більшу суму пільг вони отримують. Це дає змогу стверджувати, що система перерозподілу доходів в Україні є неефективною і ніяк не сприяє боротьбі з необґрунтованою нерівністю.

Водночас держава своєю політикою дуже часто провокує населення на утриманські настрої. Наприклад, згідно з чинним законодавством, право на допомогу мають одинокі матері, якщо у свідоцтві про народження дитини немає запису про батька. У разі неоформленого шлюбу, навіть якщо чоловік фактично проживає в родині й реальної потреби в допомозі немає, мама формально є одинокою і отримує підтримку держави. З другого боку, якщо жінка має офіційний шлюб, але фактично проживає і виховує дитину одна, вона не може розраховувати на допомогу. Це означає, що право на підтримку визначається не реальною нужденністю, а наявністю формальних ознак, що призводить до численних зловживань. Так, після ухвалення відповідного закону в Україні стрімко зросла кількість одиноких матерів — за період з 2003 по 2012 рр. їх стало у 60 разів більше!

На різного роду соціальні пільги держава щороку витрачає доволі значні суми, але вартість програми пільг більше ніж у 5,5 разів перевищує вартість адресних програм допомоги. Враховуючи, що серед користувачів пільг бідні становлять менше 25%, очевидно, що така програма аж ніяк не сприяє зниженню бідності, а навпаки, посилює його, підвищуючи розшарування в суспільстві. Якби ці кошти спрямувати на надання допомоги дійсно бідним верствам населення, то показник бідності можна було б знизити на чверть, а злиденності — більше ніж наполовину.

Соціологічні дослідження свідчать, що громадяни України довіряють виключно своїм родичам, знайомим, сусідам, колегам, певною мірою церкві і не довіряють жодно-

му органу державної влади! За таких умов не варто розраховувати на здобуття підтримки або принаймні сприйняття населенням довготривалих реформ. Однак без активної участі населення в прийнятті та реалізації рішень, без розвиненого громадянського суспільства сталий людський розвиток неможливий.

Головне призначення громадянського суспільства — підтримувати баланс між владою, стихією ринку та інтересами окремих соціальних груп шляхом активізації солідарних дій громадян, вмотивованих некомерційними та невлadними інтересами. Саме громадянське суспільство дає можливість гармонізувати потреби розвитку особистості з вимогами сталого функціонування соціальної системи.

Отже, сталий людський розвиток можливий у разі виконання кількох умов. Це світоглядна позиція еліти і провідних суб'єктів економічних, екологічних та соціальних відносин; опанування інтелектуальними діячами нової парадигми; впровадження нових моделей споживчої, трудової та соціальної поведінки населення; розроблення і втілення державної політики механізмів подолання системних обмежень гуманізації суспільного розвитку.

В обговоренні питання взяла участь Міністр соціальної політики України **Наталія Юрїївна Королевська**. Вона зазначила, що Міністерство соціальної політики у своїй роботі має перейти від методів «гасіння пожежі» до розроблення соціальної політики на подальшу перспективу. Зокрема, сьогодні в Міністерстві йде напрацювання концепції соціального розвитку держави на 2014–2023 роки. Крім того, реалізують завдання щодо підвищення ефективності зайнятості населення, створення високотехнологічних робочих місць, зростання доходів громадян, легалізації заробітної плати, вдосконалення системи пенсійного забезпечення тощо. Для вирішення цих актуальних проблем потрібен ґрунтовний науковий аналіз. Саме тому активну участь у цьому процесі беруть пред-

ставники наукових кіл, і підготовка Національної доповіді — гарний приклад такої співпраці.

Міністр засвідчила, що ми всі маємо спільну мету — досягнення соціальної справедливості в Україні в межах реалізації першої статті Конституції, яка декларує, що Україна є соціальною державою. Українське суспільство має зрозуміти, наскільки нестабільність загрожує розвитку держави. Урядовцям, із свого боку, потрібно усвідомлювати важливість наслідків сучасних соціальних і економічних викликів та відпрацьовувати стратегічне бачення під час прийняття управлінських рішень.

Наталія Королевська наголосила на важливості питань, розглянутих у доповіді. Це забезпечення соціальної справедливості, яке стосується не лише нинішнього, але й майбутніх поколінь; створення доступної для кожного громадянина інфраструктури спільного використання в будь-якому населеному пункті нашої країни; проблема недостатньої трудової активності населення.

«У цьому напрямі ми сьогодні активно працюємо. І я переконана, що поєднання наших з вами зусиль дозволить підвищити ефективність та результативність такої роботи», — висловила сподівання Міністр соціальної політики, звертаючись до членів Президії.

У виступі керівника Головного управління з питань економічної політики та впровадження економічних реформ Адміністрації Президента України **Ігоря Григоровича Веремія** було зазначено, що в доповіді наведено комплексний аналіз найчутливіших сфер сучасного життя, таких як забезпечення рівних можливостей, збільшення зайнятості, ліквідація нерівності регіонів, знаходження резервів та нових джерел економічного зростання. У цьому контексті надзвичайно важливою є участь науковців НАН України в роботі Комітету з економічних реформ.

Для формування економічної політики дуже корисними є запропонований новий підхід до управління економічним зростан-

ням та інвестиціями; новий погляд на те, як експлуатація природних ресурсів тягне за собою екологічні проблеми, і як це впливає на сталий розвиток; глибокий аналіз стану основних засобів української економіки; пропозиції щодо соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством.

Перспективною також видається подальша співпраця з Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України зі з'ясування того, в якому напрямі розвиватиметься економіка у зв'язку з додатковим навантаженням на природні ресурси. Україна має значний сільськогосподарський потенціал, і його значення дедалі зростатиме. Цифри свідчать, що за останні 5 років частка сільськогосподарської продукції в загальному експорті зросла з 5–6% до 17–18%, тоді як частка експорту продукції металургії скоротилася з 40 до 26%.

На завершення Ігор Веремій висловив надію, що матеріали доповіді дадуть змогу, як казав колись Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, зробити таким чином, щоб така доволі абстрактна субстанція, як сталий розвиток, принесла реальну користь кожному громадянину країни.

Голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України академік НАН України **Володимир Петрович Семиноженко** зосередив увагу присутніх на тій частині доповіді, у якій йшлося про розвиток людського капіталу. Він зазначив, що з-поміж факторів економічного зростання половину становлять чинники, пов'язані з розвитком технологій, і по 25% припадає на фактори макроекономічного середовища і соціальні інститути. А розвиток технологій напряму пов'язаний з розвитком науки і освіти.

За даними Human Development Report 2013 Україна має досить непогані показники людського потенціалу порівняно з розвиненими країнами саме завдяки сфері освіти. Скажімо, середня тривалість навчання, охоплення населення середньою і вищою освітою, якість початкової і математичної освіти у нас набагато більші, ніж у країнах з високим рівнем

людського розвитку. Проте показники загальної якості освітньої системи, ступеня підготовки кадрів і якості управлінських компетенцій є найгіршими з усіх інших.

Якщо проаналізувати інвестиції держави в три основні складники гуманітарного капіталу, то освіта і охорона здоров'я мають достатньо високу питому вагу, але наука в Україні за обсягом підтримки знаходиться на найнижчому рівні, особливо у порівнянні з розвиненими країнами. Проте, незважаючи на таку ситуацію, за якістю кадрового потенціалу науки і техніки Україна посідає 25 місце у світі! Це означає, що ми готуємо кадри для інших країн, а наші вчені працюють на економіку інших держав. Крім того, дані про суб'єктивні погляди українців щодо зазначених складників людського капіталу свідчать, що громадяни передусім пов'язують бідність із проблемами в системі охорони здоров'я, а ніяк не зі здобутою освітою.

Отже, в Україні наявні серйозні дисбаланси у формування людського капіталу і диспропорції відчуття справедливості у населення. У доповіді окреслено шляхи подолання зазначених проблем, які можуть стати ключем до нормалізації ситуації в країні й стимулом для її економічного зростання.

У виступі віце-президента НАН України, директора Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» академіка НАН України **Валерія Михайловича Гейця** йшлося про те, що щорічні доповіді готують таким чином, щоб намагатися дати відповіді на найболючіші питання, які постають перед суспільством.

Нинішня глобальна криза має надзвичайно серйозний характер і розвивається в багатьох вимірах. Вона почалася з фінансової кризи, але сьогодні перетворюється на кризу ідеології. У більшості країн формування соціальної мотивації поступово входить у суперечність з проблемами розвитку. Бажання розвинених країн соціально підтримати населення призвело до боргової кризи, яка, власне кажучи, є результатом соціалізації другої половини ХХ ст. Скажімо, в краї-

нах ЄС надзвичайно ускладнене звільнення працівників, що гальмує процес закриття неефективних підприємств, і в той же час випускникам вищих навчальних закладів, які отримали освіту з вузьких спеціальностей, майже неможливо влаштуватися на роботу. І поки ще не знайдено механізмів розв'язання таких суперечностей.

З другого боку, на рівні філософського сприйняття можна зазначити, що у ХХ ст. лібералізм і комунізм здолали фашизм як політичну ідеологію, потім лібералізм здолав комунізм, а нині лібералізм зазнав кризи, результати якої ми і спостерігаємо. Що ж попереду? Деякі філософи вважають, що нас очікує хаос, оскільки на тлі поглиблення цієї кризи не існує домінуючої ідеології.

Одним із можливих шляхів подолання кризи може стати збільшення капіталізації людського капіталу, але досягти цього потрібно не відмовляючись від соціального. Питання в тому, щоб змінити форму найманої праці — класичну, за трудовим контрактом, на форму праці з участю в прибутку, з безпосереднім інтересом людини у діяльності бізнесу. Це надзвичайно складне завдання, однак дослідження в цій галузі вказують на значно більшу продуктивність і ефективність використання ресурсів за такої форми найму. Крім того, виникає потреба в реформатуванні всієї інституційної і певною мірою законодавчої бази. Проте, об'єктивно розглядаючи нинішню ситуацію, слід зазначити, що можливостей для реалізації таких схем поки ще немає.

Підсумовуючи виступи, академік НАН України **Борис Євгенович Патон** звернув увагу присутніх на те, що впродовж останніх років Секція суспільних і гуманітарних наук НАН України розробляє національні доповіді щодо найгостріших питань розвитку держави та суспільства. Нинішню, четверту національну доповідь підготовлено академіком НАН України Е.М. Лібановою за участю фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, ДУ «Інститут економіки та прогнозування», Ін-

ституту економіки природокористування та сталого розвитку, Інституту соціології, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса.

Доповідь має прогностичний характер, у ній наведено всебічний міждисциплінарний аналіз комплексу проблем, пов'язаних із забезпеченням справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку, окреслено цілісну систему пріоритетів стратегії сталого людського розвитку, визначено шляхи подолання негативних чинників формування та використання природних, економічних і соціальних ресурсів.

Попередній досвід вказує, що лише зусиллями академічної науки можна створювати прогностичні і програмні документи, які глибоко і неупереджено розкривають загальну картину і ставлять перед державою першорядні завдання.

Великий суспільний резонанс та підвищений інтерес українського політикуму і громадськості до національних доповідей свідчать про вірність обраного способу взаємодії з владою і суспільством та переваги тісної предметної співпраці на постійних засадах з органами державної влади.

Президія НАН України рекомендує Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України опрацювати питання щодо якомога ширшого висвітлення положень доповіді у засобах масової інформації. Важливо також не обмежувати взаємодію з органами влади лише надсиланням національних доповідей. Установи-співвиконавці мають забезпечити адресність надходження до владних структур аналітичних матеріалів за напрямками, висвітленими в доповіді.

* * *

Серед поточних питань Президія НАН України заслухала інформацію про порядок відбору молодих учених НАН України для заслуховування на засіданнях Президії НАН України; про схвалення Концепції проекту Закону України «Про Національну академію наук України» та забезпечення розроблення відповідного законопроекту; про виконання

Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» від 02.10.2012 № 5407-VI»; про роботу Експертної ради з питань оцінювання тем фундаментальних науково-дослідних робіт при НАН України у 2012 р.; про заснування премії ім. В.Ю. Чаговця НАН України; про започаткування збірника наукових праць «Матеріали до української етнології».

* * *

Крім того, Президія НАН України ухвалила низку організаційних і кадрових рішень.

Призначено:

- директора Інституту проблем міцності ім. Г.С. Писаренка НАН України члена-кореспондента НАН України **Харченка Валерія Володимировича** головою Наукової ради з проблеми «Механіка деформівного твердого тіла» при Відділенні механіки НАН України.

Затверджено:

- доктора хімічних наук **Зуя Олега Вікторовича** на посаді заступника директора з наукової роботи Інституту колоїдної хімії та хімії води ім. А.В. Думанського НАН України;

- доктора хімічних наук **Белякову Людмилу Олексіївну** на посаді заступника директора з наукової роботи Інституту хімії поверхні ім. О.О. Чуйка НАН України;

- доктора хімічних наук **Турова Володимира Всеволодовича** на посаді заступника директора з наукової роботи Інституту хімії поверхні ім. О.О. Чуйка НАН України;

- доктора хімічних наук **Броварця Володимира Сергійовича** на посаді заступника директора з наукової роботи Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України;

- кандидата фізико-математичних наук **Соколенка Ігоря Володимировича** на посаді ученого секретаря Інституту математики НАН України;

- доктора фізико-математичних наук **Євтуха Анатолія Антоновича** на посаді завідувача відділу фізичних основ електронних напівпровідникових мікро- та нанотехнологій Інституту фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова НАН України;

- доктора технічних наук **Василенко Тетяну Анатоліївну** на посаді завідувача відділу фізики

вугілля і гірничих порід Інституту фізики гірничих процесів НАН України;

- доктора хімічних наук **Дуднік Олену Вікторівну** на посаді завідувача відділу фізико-хімії і технології тугоплавких оксидів Інституту проблем матеріалознавства ім. І.М. Фрацевича НАН України;

- кандидата хімічних наук **Дацюка Андрія Михайловича** на посаді ученого секретаря Інституту хімії поверхні ім. О.О. Чуйка НАН України;

- кандидата хімічних наук **Бойка Олександра Полікарповича** на посаді ученого секретаря Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України.

Відзнакою НАН України «За наукові досягнення» нагороджено:

- головного наукового співробітника Інституту чорної металургії ім. З.І. Некрасова НАН України доктора технічних наук, професора **Узлова Івана Герасимовича** за багатолітню плідну працю вченого-матеріалознавця і металурга та вагомий творчий здобутки.

Відзнакою НАН України «За професійні здобутки» нагороджено:

- заступника директора з наукової роботи Наукового центру екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАН України доктора біологічних наук, професора **Бурду Раїсу Іванівну** за багатолітню плідну працю вченого-ботаніка й еколога та значні здобутки у професійній діяльності.

Почесною грамотою Президії Національної академії наук України і Центрального комітету

профспілки працівників Національної академії наук України нагороджено:

- головного наукового співробітника Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України доктора фізико-математичних наук **Золотарюка Олександра Васильовича** за багатолітню плідну наукову працю та значні творчі здобутки у галузі фізики нелінійних явищ;

- головного наукового співробітника Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б.І. Веркіна НАН України академіка НАН України **Манжелія Вадима Григоровича** за багатолітню самовіддану працю вченого і педагога, значний творчий доробок світової ваги та виняткові заслуги у розвитку науки, техніки і технологій у галузі фізики низьких температур;

- старшого наукового співробітника Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» НАН України кандидата біологічних наук **Мусатова Володимира Івановича** за багатолітню сумлінну наукову працю, високий професіоналізм та особисті творчі здобутки;

- провідного наукового співробітника Інституту електродинаміки НАН України доктора технічних наук **Гориславця Юрія Михайловича** за багатолітню плідну наукову працю, особисті здобутки у професійній діяльності та вагомий внесок у розвиток досліджень у галузі прикладної магнітної гідродинаміки;

- помічника керуючого справами НАН України **Карповцева Володимира Артемовича** за багатолітню сумлінну і плідну працю, вагомий професійні здобутки та високу відповідальність у роботі.